

Міністерство освіти і науки України
Управління освіти і науки Рівненської обласної державної адміністрації
Обласний комунальний позашкільний навчальний заклад
«Рівненська Мала академія наук учнівської молоді»
Рівненської обласної ради

**АНОТАЦІЯ ДОСВІДУ
У СФЕРІ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ
ДОСЛІДНИЦЬКО ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО НАПРЯМУ
НАУКОВОГО ВІДДІЛЕННЯ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВА,
ФОЛЬКЛОРИСТИКИ ТА МИСТЕЦТВОЗНАВСТВА
СЕКЦІЯ «МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО»**

**РОЗВИТОК НАВИЧОК
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ТА ПОШУКОВОЇ РОБОТИ
З МИСТЕЦТВОЗНАВСТВА У ВИХОВАНЦІВ
РІВНЕНСЬКОЇ МАЛОЇ АКАДЕМІЇ НАУК
УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ**

Керівник гуртка:
Юркевич Ірина Тарасівна

Потреба суспільства у діяльних, творчих, обдарованих, інтелектуально і духовно розвинених громадянах в сучасній Україні постійно зростає. Саме тому робота з обдарованими дітьми вимагає належної змістової наповненості занять, зорієнтованості на новизну інформації та різноманітні види пошукової, аналітичної, розвиваючої, творчої та дослідницької діяльності.

Здібності учнів залежать від психофізіологічних особливостей, соціального оточення, сім'ї, школи та позашкільного закладу. Кожен учень по-своєму неповторний. Він приходить у цей світ, щоб знайти і реалізувати себе: хтось здібний до музики, поетичної творчості, образотворчого мистецтва, художньої праці; хтось до математики, а когось цікавить наукове дослідництво та винахідництво.

Для розвитку своїх здібностей, реалізації наукових потреб учні й звертаються до Малої академії наук як закладу, у якому отримують компетентні консультації, якісні знання, можливість самовизначення з урахуванням інтересів, запитів і цінностей.

У системі Малої академії наук України науково-дослідницька діяльність займає особливе місце і є найважливішою умовою розвитку особистості. Дидактичні та психологічні аспекти щодо формування науково-дослідницьких умінь в учнів знайшли відображення у працях багатьох сучасних вчених. Накопичено значний досвід їх практичного використання для супроводу навчального процесу. Незаперечними є переваги традиційних методичних систем навчання щодо формування навиків пошукової та науково-дослідницької роботи. Використання інтерактивних технологій передбачає формування в учнів уміння самостійно, свідомо і відповідально вчитися; науково-дослідницьких і пошукових умінь та навичок.

Тема досвіду – розвиток навичок науково-дослідницької та пошукової роботи з мистецтвознавства у вихованців Рівненської Малої академії наук учнівської молоді.

Мета досвіду – виявлення, розвиток та підтримка здібних до наукової та дослідницької діяльності учнів через модернізацію навчально-виховного процесу і формування навичок пошукової та дослідницької роботи з мистецтвознавства шляхом застосування інтерактивних методів навчання.

Для втілення мети реалізую такі **завдання**:

- аналіз теоретичних засад і практичних підходів щодо підтримки здібних до наукової та дослідницької діяльності учнів, формування навичок пошукової і дослідницької роботи з мистецтвознавства шляхом застосування інтерактивних методів навчання;

- реалізація навчальної програми з мистецтвознавства через модернізацію навчально-виховного процесу;

- укладення інформаційно-методичних матеріалів для реалізації програми гуртка «Мистецтвознавство»;

- визначення перспектив упровадження навчальної програми «Мистецтвознавство» у роботу гуртка, можливості її використання для самоосвітньої діяльності учнів.

Актуальність досвіду. Інтерактивні технології вносять істотні якісні зміни у методологію сучасної освіти. Поява комп'ютерних телекомунікацій передбачає розробку методів самостійної наукової і дослідницької роботи учнів під час виконання різноманітних дослідницьких проектів; навчання їх методам колективного вирішення проблем; організацію спільної роботи керівників гуртків різних секцій та підготовку їх до роботи з новим змістом, методами та організаційними формами навчання.

Впровадження сучасних інтерактивних технологій, застосування яких принципово впливає на якість навчання та інтелектуальний розвиток учнів (за умови, якщо вони будуть використовуватися не фрагментарно, а в статусі інтегрованої системи, яка, окрім моделювання традиційної взаємодії учасників навчального процесу, включає гіпертекстові, мультимедійні та дистанційні технології), є необхідною умовою залучення учнів до продуктивної науково-дослідницької діяльності, що сприяє не лише розширенню теоретичної бази знань, але й формуванню науково-дослідницьких умінь та розвитку їх творчих здібностей.

Реалізація власного досвіду як керівника гуртка засвідчила його **практичну значущість**: у системі Малої академії наук України науково-дослідницька діяльність займає особливе місце і є найважливішою умовою розвитку обдарованої особистості.

За вісім років роботи у Рівненській Малій академії наук учнівської молоді мною накопичено значний досвід практичного використання інтерактивних технологій у навчальному процесі. Враховуючи сказане вище, можу упевнено говорити про незаперечні переваги традиційних методичних систем навчання у поєднанні з інтерактивними технологіями. Дослідження проводяться відповідно до плану науково-дослідницької роботи учнів з мистецтвознавства за обраною темою.

Провідна ідея досвіду роботи керівника гуртка – у застосуванні інтерактивних методик, сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, пізнавальних екскурсій, спілкування з митцями – авторами досліджуваних об'єктів з метою проведення їх найбільш повного аналізу для використання під час виконання науково-дослідницьких робіт учнями – членами гуртка мистецтвознавства.

Розвиток особистості передбачає інтегроване навчальне забезпечення гурткових занять у позашкільних навчальних закладах, зокрема, у Рівненській Малій академії наук учнівської молоді, що сприяє вихованню людини-патріота, людини-естета, людини з високими моральними якостями, здатної самостійно творити своє життя.

Застосування інтерактивних технологій є надзвичайно цікавим та ефективним методом у процесі викладання навчального матеріалу з мистецтвознавства. Саме така методика дає змогу зробити заняття змістовним, творчим, пізнавальним і цікавим як для гуртківців, так і для мене. Інтерактивні технології дають можливість розкривати величезний творчий потенціал і бути справжніми майстрами своєї справи як учням, так і мені. Використання інтерактивних технологій навчання на заняттях сприяє досягненню вихованцями високих результатів в оволодінні навчальними компетенціями, формує їх стійкий інтерес до мистецтвознавства, основ науково-дослідницької діяльності; розвиває уяву, фантазію, художньо-образне, просторове й логічне мислення та творчі здібності учнів; дає змогу глибшого ознайомлення з історією розвитку вітчизняної художньої культури та культури зарубіжжя; створює сприятливий мікроклімат для творчого самовдосконалення.

Саме у процесі застосування різних форм та методів у центрі уваги стоїть особистість учня з його потребами й інтересами, а тому кожне заняття у гуртку мистецтвознавства спрямоване на самореалізацію і максимальне збільшення соціального досвіду учня; усвідомлення власної причетності до народних художніх традицій з одночасним розумінням особливостей інших національних культур світу.

Інноваційна значущість досвіду. Застосування інтерактивних технологій – один із напрямків удосконалення навчально-виховного процесу на заняттях гуртка мистецтвознавства у Рівненській Малій академії наук учнівської молоді, що забезпечує розвиток особистості кожного учня. На мою думку, саме такі заняття сприяють інтелектуальному, соціальному й духовному розвитку особистості.

Застосовуючи інтерактивні та інформаційно-комунікаційні технології у науково-дослідницькій діяльності учнів, навчаю їх зберіганню, пошуку, передачі, редагуванню, поданню інформації. У процесі використання інтерактивних прийомів на заняттях забезпечую формування в учнів таких інтелектуальних умінь, як аналіз, порівняння, спостережливість; розширюю їх кругозір; впливаю на формування стійких пізнавальних інтересів, критичного мислення, здатності навчатися висловлювати та відстоювати власну думку, на вибір майбутньої професії.

Навчальні заняття будую таким чином, щоб у процесі їх проведення відбувався цілісний художньо-естетичний розвиток особистості на основі взаємодії різних видів мистецтва та координації знань, умінь і уявлень, залучення до світових художніх надбань, що позитивно позначається на її творчих здібностях і духовному саморозвитку. Наскрізним навчальним елементом програми є формування інтересу учнів до пошуку нових знань, дослідницької діяльності, формування навичок наукової роботи.

Науково-теоретичну базу досвіду складають праці Д. Ельконіна, Г. Пустовіта, В. Сухомлинського та інших, в яких визначено теоретичні засади

формування творчої особистості; теорія особистісно орієнтованого виховання, розроблена І. Бехом; дослідження В. Вербицького, Л. Ковбасенко, Л. Павлової, Г. Пустовіта, В. Редіної, Т. Сущенко, Л. Тихенко, що розкривають організаційно-педагогічні засади діяльності системи позашкільної освіти України; О.І. Пометун «Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід», «Сучасний урок» тощо.

Нормативно-правовою базою досвіду є ряд нормативних документів, зокрема, закони України «Про освіту», «Про позашкільну освіту», державна національна програма «Освіта», Положення про Малу академію наук України.

Суть досвіду. У процесі роботи гуртка мистецтвознавства у системі Малої академії наук України мною визначено дидактичні умови, які забезпечують найефективніше керування процесом формування науково-дослідницьких умінь, поступове посилення проблемності; зростання складності навчально-дослідницьких завдань одночасно із забезпеченням необхідної методичної підтримки; ослаблення зовнішнього контролю й одночасне посилення ними самоконтролю; поєднання індивідуальної роботи учнів з груповою на основі цілеспрямованого навчання.

Інтерактивні технології вносять істотні зміни в методологію сучасної позашкільної освіти. Поява комп'ютерних телекомунікацій передбачає розробку методів самостійної наукової і дослідницької роботи учнів під час виконання різноманітних дослідницьких проектів; навчання їх методам колективного вирішення проблем.

Слово «інтерактив» англійського походження (від «*interakt*», у якому «*inter*» означає «взаємний», «*akt*» – «діяти»). Суть інтерактивного навчання полягає в тому, що навчальний процес відбувається за умови постійної, активної взаємодії всіх учасників. Це – співнавчання, взаємонавчання, де учень і педагог є рівноправними, рівнозначними суб'єктами навчального процесу, розуміють, що вони роблять, рефлексують з приводу того, що знають, вміють і здійснюють. Організація інтерактивного навчання передбачає моделювання життєвих ситуацій, використання рольових ігор, спільне вирішення проблеми на основі аналізу обставин та відповідної ситуації. Таке навчання ефективно сприяє формуванню навичок і вмінь, виробленню цінностей, створенню атмосфери співробітництва, взаємодії.

Зміст навчальної програми гуртка передбачає використання різноманітних форм в організації навчального процесу, зокрема індивідуальне самонавчання, роботу в парах, роботу у групах, взаємонавчання тощо. Поряд із груповими, колективними формами роботи проводжу й індивідуальну роботу з учнями, створюю умови для диференціації та індивідуалізації навчання відповідно до творчих здібностей, обдарованості, віку, психофізичних особливостей, стану здоров'я вихованців.

Навчальні заняття будую таким чином, щоб у процесі їх проведення відбувався цілісний художньо-естетичний розвиток особистості на основі

взаємодії різних видів мистецтва та координації знань, умінь і уявлень, залучення до світових художніх надбань, що позитивно позначається на її творчих здібностях і духовному саморозвитку. Наскрізним навчальним елементом програми є формування інтересу школярів до пошуку нових знань, дослідницької діяльності, формування навичок наукової роботи.

Під час вивчення нового матеріалу застосовую інтерактивні технології, що передбачають одночасну спільну роботу усіх гуртківців: обговорення проблеми в загальному колі; мікрофон; незакінчені речення; мозковий штурм; ажурна пилка; аналіз ситуації тощо. Використовуючи такі форми роботи, переконуюсь, що вони успішно формують у дітей потребу здобувати знання, розвивають інтерес, любов до пізнання, допитливість.

У своїй педагогічній діяльності активно використовую бінарне заняття – нетрадиційне інтегроване заняття, яке включає три взаємопов'язані елементи: бесіду, гру і творчість. Переваги такого заняття – у його мобільності. Учні не встигають втомлюватися, а їхня увага постійно підтримується і розвивається. Розв'язання поставленого завдання вимагає від учнів творчого підходу. Таке заняття завдяки своєму емоційному напруженню, елементам змагання, гри та творчості є дуже ефективним, адже інформація, що подається у незвичній цікавій формі, запам'ятовується та сприймається краще, ніж подана звичним способом. На заняттях намагаюся зробити усе можливе, щоб учні усвідомлювали, що здобуті знання вони можуть потім застосувати на практиці у подальшому житті.

На заняттях гуртка використовую різноманітні методи навчання, зокрема: словесні (розповідь, пояснення, навчальна лекція, бесіда, робота з книгою, диспут тощо), наочні (ілюстрування, демонстрування, відеометод та ін.) і практичні (вправа, дидактична гра тощо). Використовую і методи за типом пізнавальної діяльності учнів: репродуктивний, пошуковий, дослідницький, метод проблемного викладу. Виправдовує себе у роботі гуртка і метод контролю та самоконтролю у навчанні.

На заняттях приділяю належну увагу інтерактивним методам навчання, в яких процес навчання поєднується із процесом спілкування, а активність учнів перевершує активність педагога. Інтерактивне навчання – це, перш за все, діалогове навчання, у процесі якого здійснюється взаємодія керівника гуртка та учня.

Інтерактивні методи навчання на заняттях передбачають низку правил:

- кожна думка – важлива;
- не бійся висловлюватись;
- ми всі – партнери;
- обговорюємо сказане, а не людину;
- обдумав, сформулював, висловив;
- говори чітко, ясно, гарно;
- вислухав, висловився, вислухав;

- наводь тільки обґрунтовані докази;
- умій погоджуватись і не погоджуватись;
- пам'ятай: важлива кожна роль.

Працюючи в групах, учні самостійно стають дослідниками, що дає можливість ставити перед ними мету заняття і наголошувати: досягти її можна лише у результаті співпраці. Кожен учень повинен отримати роздатковий матеріал, з яким він працюватиме упродовж заняття. Знайшовши відповідь, він консультиється із вчителем. Здобуті знання закріплюються за допомогою гри-естафети: групу ділимо на дві підгрупи, один учень починає виконувати операцію, а інші по черзі закінчують. Виграє команда, яка без помилок та швидше виконає завдання. У кінці заняття пропоную продемонструвати вміння оригінально застосовувати здобуті знання.

З метою підвищення зацікавленості мистецтвознавством у своїй роботі на першому році навчання застосовую нестандартні заняття – урок-гру, ділові та рольові ігри. Саме такі форми роботи найкраще підходять до тем узагальнення та систематизації знань.

Інтерактивні вправи, зокрема, *«Робота в парах»*, *«Карусель»* та інші, спрямовані на самостійне осмислення матеріалу, допомагають гуртківцям замислитися, – тим самим розвивається інтелектуальна сфера їх особистостей. Крім того, у процесі виконання таких вправ учням доводиться робити певні розрахунки, вони навчаються використовувати знання з інших предметів (тобто здійснюються міжпредметні зв'язки); гуртківці збагачують свій словниковий запас новими словами, термінами, що, у свою чергу, позитивно впливає на розвиток їх розумових здібностей.

Вправи *«Аналіз ситуації»* та *«Вирішення проблем»* вчать учнів відстоювати свою думку, знаходити помилки у відповідях, де я навмисно їх допускаю. Коли у завданнях наявна певна проблемна ситуація, то її розв'язання в умовах інтерактивних технологій активно стимулює діяльність мислення, уміння бачити свої помилки та адекватно їх сприймати. Ці вправи сприяють самопізнанню особистості і на цій основі – взаєморозумінню між усіма учасниками навчального процесу.

Використовуючи вправи *«Розумовий штурм»*, *«Коло ідей»*, *«Вирішення проблем»*, *«Незакінчені речення»*, приймаю усі думки дітей – як реальні, так і вигадані. Вправа *«Пошук інформації»* вчить учнів самостійно працювати з додатковою літературою.

Вправи *«Карусель»* та *«Акваріум»* як варіант кооперативного навчання, на мою думку, – найбільш ефективні для одночасного включення всіх учасників в активну роботу з партнерами зі спілкування для обговорення дискусійних питань. Ці вправи є формою діяльності учнів у малих групах; вони розвивають навички спілкування в малій групі, удосконалюють уміння дискутувати та аргументувати свою думку. Пропоную їх тільки за умови, що учні вже мають добрі навички групової роботи.

Для досягнення поставленої мети на кожному етапі заняття застосовую різні методи і форми роботи. Завдяки цьому учні не тільки слухають мою розповідь, а й співпрацюють зі мною, висловлюють свої думки, діляться інформацією, здійснюється взаємодія. На заняттях гуртка, особливо для учнів другого та третього років навчання, використовую проектну технологію. І саме у процесі проектування учні завжди знаходяться в пошуку чогось нового. У творчій обстановці завжди народжуються нові ідеї, задуми. В проектуванні заняття – це дослідження, пошук. Саме це підштовхує учнів до розв'язання проблеми, а сам розвиток може бути оригінальним та неочікуваним.

Інтерактивні технології передбачають спільне навчання (навчання у співпраці: і учень, і керівник гуртка є суб'єктами навчання). Я виступаю лише в ролі більш досвідченого організатора навчального процесу. Усі учасники при цьому взаємодіють один з одним, обмінюються інформацією, спільно розв'язують проблеми, моделюють ситуації, оцінюють дії, результати праці своїх одногрупників і свою власну поведінку. Учні заглиблюються в атмосферу ділового партнерства з розв'язання проблеми, яка є найбільш сприятливою для вироблення їх навичок. Особливістю цих технологій є те, що вони – найбільш природні, створюють сприятливі умови для формування умінь і навичок і дають можливість кожному учневі виявити свої інтелектуальні якості.

Перевага інтерактивного навчання у тому, що гуртківці якісніше засвоюють навчальний матеріал, в групі збільшується кількість учнів, які володіють свідомим засвоєнням навчального матеріалу. На мою думку, найефективнішими інтерактивними технологіями є ті, що забезпечують теоретичну і практичну підготовленість учня до творчого застосування знань, умінь та навичок у навчальній і трудовій діяльності. Творчі завдання, на відміну від традиційних, вимагають від учнів не простого відтворення інформації, а творчості, оскільки містять у собі елементи невідомого і мають, як правило, кілька (іноді безліч) «правильних відповідей». «Правильна відповідь» іноді невідома.

Перевірку та оцінювання знань учнів здійснюю під час практичного закріплення матеріалу, а також у формі самостійних, творчих і підсумкових занять.

Отже, набутий мною досвід роботи переконує: використання інтерактивних технологій поглиблює вміння самостійно, свідомо і відповідально вчитися, що надає особливої ваги проблемі формування науково-дослідницьких та пошукових умінь і навичок учнів. Робити заняття цікавими, мотивувати учнів до подальшої пізнавальної активної діяльності, навчати їх аналізувати та знаходити причинно-наслідкові зв'язки подій, розвивати у них творче мислення, уяву – ці та багато інших завдань завжди стояли переді мною. І саме інтерактивні технології навчання, на мою думку, задовольняють ці вимоги.

Результативність досвіду: формування науково-дослідницьких умінь гуртківців засобами інтерактивних технологій – один із найважливіших засобів підвищення якості навчання та освіти учнів, здатних творчо застосовувати у практичній діяльності найновіші досягнення науково-технічного прогресу.

Упродовж багатьох років є для гуртківців науковим керівником їх науково-дослідницьких робіт з мистецтвознавства. Мої учні неодноразово ставали призерами II етапу Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт учнів-членів Малої академії наук України (конкурс): у 2010, 2011 роках дві учениці вибороли друге та третє місце у II етапі конкурсу; у 2012, 2013, 2014, 2015 – третє місце у конкурсі. Такі результати можливі лише за умови наполегливої спільної праці юних науковців і керівника гуртка. У процесі роботи я не просто даю чи передаю знання, а навчаю вчитися, навчаю знаходити необхідну інформацію та використовувати її відповідно до потреби.

Труднощі в реалізації досвіду. Попри вагомі результати, яких досягнуто за попередні роки, не можу не сказати і про певні труднощі, які виникають у роботі керівника гуртка. Зізнаюся чесно: найважче, але і найважливіше, – досконало опанувати сучасні форми, методи, прийоми і технології навчання та виховання і професійно їх використовувати на заняттях гуртка мистецтвознавства Рівненської Малої академії наук учнівської молоді.

Висновок. Підсумовуючи сказане вище, можу упевнено говорити про переваги інтерактивних технологій на заняттях гуртка мистецтвознавства у системі МАН України: різке підвищення інтересу до навчання; поглиблення навичок ділового спілкування; вироблення уміння розуміти та оцінювати дії інших людей, регулювати свої дії відповідно до вимог членів групи та умов роботи; вміння вибирати форми та засоби передачі своїх думок, почуттів з метою досягти якнайбільшого взаєморозуміння, можливість обговорювати інформацію з іншими, відстоювати свою точку зору, що сприяє перетворенню знань у переконання; уміння будувати пошуковий та аналітичний процеси, що необхідно для ефективного здійснення науково-дослідницької діяльності гуртківцями, тощо. Інтерактивне навчання дає змогу учням – членам гуртка «Мистецтвознавство» ефективно застосовувати набуті знання у роботі над науковими дослідженнями та представляти їх на Всеукраїнському конкурс-захисті науково-дослідницьких робіт учнів – членів Малої академії наук України.

Список використаних джерел

1. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання: Науково-метод. посібник – К.: ІЗМН, 1998. – 204 с.
2. Варзацька Л.О., Кратасюк Л.М. Інтерактивні технології в системі особистісно-зорієнтованої освіти // Бібліотечка „Дивослово”. – 2006. – № 4. – С. 2-9.
3. Велика ілюстрована енциклопедія історії мистецтв. Пер. з англ. – К.: Махаон-Україна, 2007. – 512 с.
4. Гумінська О. Використання мультимедійних засобів – оновлення методики викладання мистецтв // Мистецтво та освіта. – № 3 (53). – 2009. – С. 21-25. – № 4 (54). – 2009. – С.19-22.
5. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології: навч. посібник. – К.: Академвидав, 2004. – 352 с.
6. Досяк І.М. Нестандартні уроки з використанням інноваційних технологій. 1-4 класи. – Х.: Вид. група “Основа”, 2007. – 160 с.
7. Зязюн І.А., Сагач Г.М. Краса педагогічної дії. Навч. Посібник. – К.: Укр.-фін. Ін-т, 1997. – 327 с.
8. Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід: метод. посіб. / Авт.-уклад.: О. Помітун, Л. Пироженко. – К.: АПН, 2002. – 136 с.
9. Колеченко А.К. Энциклопедия педагогических технологий; Пособие для преподавателей. – СПб: КАРО, 2002. – 368 с.
10. Концепція національного виховання // Рідна школа. – 1995. – № 6. – С.18-25.
11. Масол Л.М. Загальна мистецька освіта: теорія і практика: Монографія / Л.М. Масол. – К.: Промінь, 2006. – 432с.
12. Масол Л. Концепція загальної мистецької освіти / Мистецтво та освіта. – 2004. – № 1 (31). – С. 2-4.
13. Миропольська Н., Ничкало С., Рагозіна В., Хлебнікова Л., Шахрай В. Уроки художньо-естетичного циклу в школі: навчання і виховання: Навчальний посібник. – Тернопіль: Навчальна книга - Богдан, 2006. – 240 с.
14. Мистецтво у розвитку особистості: Монографія / За ред., передмова і післямова Н.Г. Ничкало. – Чернівці: Зелена Буковина, 2006. – 224 с.
15. Навчання і виховання учнів: Методичний посібник для вчителів / Упор. О.Я. Савченко.– К.: Початкова школа. – 2005. – 500 с.
16. Національна доктрина розвитку освіти // Нормативно-правове забезпе-чення освіти. У 4-х ч. – Х.: Видав. гр. ”Основа”, 2004. – Ч. 1. – С. 3-25.
17. Нісімчук А.С., Падалка О.С., Шпак О.Т. Сучасні педагогічні технології: Навчальний посібник. – К.: Видавничий центр «Просвіта», 2000. – 368 с.

18. Освітні технології: Навч.-метод. посібник / О.М. Пехота, А.З. Кіктенко, О.М. Любарська та ін.; За заг. ред. О.М. Пехоти. – К.: А.С.К., 2002. – 255 с.
19. Отич О.М. Мистецтво у системі розвитку творчої індивідуальності майбутнього педагога професійного навчання: теоретичний і методологічний аспекти: Монографія / О.М. Отич; за наук. ред. І.А. Зязюна. – Чернівці: Зелена Буковина, 2009. – 752 с.
20. Падалка Г.М. Педагогіка мистецтва (Теорія і методика викладання мистецьких дисциплін). – К.: Освіта України, 2008. – 274 с.
21. Педагогічні технології: теорія та практика: Навчально-методичний посібник / За ред. М.В. Гриньової. – Полтава: АСМІ, 2006. – 230 с.
22. Педагогічна майстерність: Підручник / І.А. Зязюн, Л.В. Крамущенко, І.Ф. Кривонос та ін.; За ред. І.А. Зязюна. – К.: Вища школа, 2004. – 422 с.
23. Підготовка майбутнього вчителя до впровадження педагогічних технологій: Навч. посібник / За ред. І.А. Зязюна, О.М. Пехоти. – К.: А.С.К., 2003. – 240 с.
24. Просіна О.В. Технології інтегрованого викладання предметів „Мистецтво” та «Художня культура» в загальноосвітній школі. Навчально-методичний посібник. – Луганськ: СПД Резніков В.С., 2007. – 200 с.
25. Рудницька О.П. Педагогіка: загальна і мистецька: Навчальний посібник. – Тернопіль: Навчальна книга - Богдан, 2005. – 360 с.
26. Селевко Г.К. Альтернативные педагогические технологии. – М.: НИИ школьных технологий, 2005. – 224 с.